

Ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van VGOMedia geven drie deskundige scribenten hun mening over actuele pensioenkwesities, voorafgaand aan het symposium tijdens onze jubileumviering op 27 oktober, waar ze alle drie te gast zijn.

Het zijn Jan Baars (filosoof), Sweder van Wijnbergen (econoom) en Martin Pikaart (werkende). Als vierde bekijkt VGOMedia-bestuurslid Hans Wentholt de artikelen kritisch door zijn eigen (gepensioneerde) bril.

Het Nieuwe Ouder Worden & Die Goede Oude Solidariteit

Prof. Jan Baars

Terwijl mensen door de eeuwen heen komen en gaan, kunnen samenlevingen blijven bestaan wanneer ze erin slagen om de *intergenerationele solidariteit goed vorm te geven: vormen van culturele overdracht, onderlinge**

betrokkenheid en steun die zich in direct contact tussen betrokkenen (ouders, kinderen, kleinkinderen) kunnen afspelen maar tegenwoordig ook vaak geprofessionaliseerd zijn en indirect via belastingen worden gefinancierd (van zuigelingen zorg tot AOW en thuiszorg).

Het bestaan van een intergenerationele solidariteit impliceert dat er in een samenleving een globale indeling en organisatie van de menselijke *levensloop* bestaat volgens welke kinderen op een bepaalde leeftijd geacht of verplicht worden onderwijs te volgen, waarna ze vanaf een bepaalde leeftijd (met eventueel uitstel voor het volgen van een opleiding) als volwassenen geacht worden om door arbeid in het eigen bestaan te voorzien totdat een leeftijd bereikt wordt die recht geeft op arbeids-

**) d.w.z. de solidariteit tussen de verschillende generaties, oud en jong (red.)*

loos inkomen (pensioen). Zo worden als het ware rechten en plichten verdeeld over de levensloop. Terwijl er over het algemeen grote bereidheid is om de intergenerationele solidariteit in stand te houden, kan deze ook onder druk komen te staan. Ik noem hierna enkele ontwikkelingen die vooral de latere fasen van de levensloop betreffen: stijgende levensverwachtingen, toenemende onderlinge verschillen, veranderend draagvlak en veranderende organisatie van de solidariteit.

Stijgende levensverwachtingen

De solidariteit tussen werkenden en niet-meer werkenden kan bijvoorbeeld moeizaam worden doordat de positie en het beeld van de niet-meer werkenden veranderen. De huidige inrichting van het laatste deel van de levensloop wordt nog steeds voor een belangrijk deel getekend door de situatie waarin de Europese pensioen-systemen ontstonden. Nederland volgde bij de invoering van een algemene pensioenvoorziening - met enige vertraging - andere Europese landen als Duitsland, Engeland en Frankrijk. Ze werd in de laatste decennia van de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw bevochten door degenen die niet zoals de

gegoede burgers konden gaan 'rentenieren'. In die tijd was verreweg het meeste werk zware lichamelijke arbeid, zowel in de industrie als op het land. Daarnaast waren

>>> Tot ver in de 20e eeuw was de pensionering voor de meesten het einde van een overbelast leven, dat tien jaar of langer te laat kwam <<<

ook de algemene levensomstandigheden in de zin van kwaliteit van huisvesting, hygiëne, gezondheidszorg, basisinkomen voor niet-werkenden 'zwaar' in de zin van belastend voor de gezondheid. De typische levensloop van de arbeider die men hierbij in gedachten had, is nog steeds zichtbaar in de opbouw van AOW, die begint op 15-jarige leeftijd en vijftig jaar later wordt voltooid.

Tot ver in de 20e eeuw was de pensionering voor de meesten het einde van een overbelast leven. Een einde dat tien jaar of langer te laat kwam. Vrijwel niemand haalde het pensioen in goede gezondheid. In 1928 concludeerde Lois Dublin, die een van de eerste onderzoeken deed naar de maximale gemiddelde levensverwachting van een bevolking, dat deze rond de 65 jaar zou liggen. Het volwassen leven viel voor de meesten nog steeds samen met werken tot je erbij neerviel. Dat iemand door zou willen werken was eigenlijk een onmogelijke gedachte; daarom werd het pensioenrecht ook een pensioenplicht, hetgeen momenteel ook belemmerend werkt.

Wat de intergenerationele solidariteit met betrekking tot de laatste levensfase betreft, leken de kosten van deze algemene pensioenvoorziening alleszins te overzien. Sinds het midden van de 19e eeuw is de levensverwachting echter voortdurend gestegen: terwijl in 1860 de levensverwachting bij geboorte voor mannen nog geen 37 jaar was, is deze momenteel iets meer dan 78; voor vrouwen is ze in dezelfde periode gestegen van iets meer dan 38 naar meer dan 82 jaar. Hoewel deze cijfers verder toegelicht zouden moeten worden - omdat factoren als de drastisch verminderde kindersterfte en vooral de zuigelingensterfte hier ook een rol hebben gespeeld - bestaat er een sterke trend van een nog steeds toenemende levensverwachting in de rijke landen van het westerse type. Hoewel Nederland enigszins achterblijft, is ook hier de levensverwachting voor 65-jarigen sinds

>>> De veroudering wordt als een elastiek steeds verder uitgetrokken over de levensloop, waarbij de aandacht zich richt op het ontdekken en behandelen van zwakke plekken voordat het elastiek knapt

<<<

1860 ongeveer verdubbeld: voor 65-jarige vrouwen van ongeveer tien naar twintig jaar; voor 65-jarige mannen van ongeveer tien naar rond de zeventien jaar.

Hoewel de meesten van ons geneigd zullen zijn te denken dat de rek er nu wel zo'n beetje uit is en de levensverwachtingen niet veel verder zullen groeien, blijken ze steeds weer hoger te worden. Er zijn diverse scenario's in omloop: de levensverwachting voor vrouwen zou bijvoorbeeld in het jaar 2100 maximaal 120, minimaal 98 jaar kunnen zijn. Als ik mijn collega's van de biologische gerontologie mag geloven, dan is veroudering over vijftig jaar een oplosbaar probleem geworden.

Hoe dit ook moge zijn, we kunnen vaststellen dat het leven eindig is en dat mensen nog steeds geconfronteerd worden met verouderingsprocessen, al kunnen deze deels vertraagd en verzacht kunnen worden. De veroudering wordt als een elastiek steeds verder uitgetrokken over de levensloop, waarbij de aandacht zich richt op het ontdekken en behandelen van zwakke plekken voordat het elastiek knapt. Dit algemene beeld verhult echter belangrijke verschillen.

Toenemende onderlinge verschillen

De stijging van de levensverwachting voor 65-jarigen sinds 1957, toen de AOW werd ingevoerd, is *gemiddeld* nogal bescheiden: voor mannen is deze in vijftig jaar ongeveer met drie jaar toegenomen (van 14 naar 17 jaar). Deze bescheiden gemiddelde stijging onttrekt echter toenemende verschillen aan het oog: functionele veroudering houdt veel minder gelijke tred met de kalenderleeftijd, vergeleken met de situatie waarin de pensioenvoorzieningen ontstonden. De mate waarin verouderingsprocessen aanleiding geven tot chronische ziekte of invaliditeit hangt samen met genetische disposities en hun interactie met de 'omgeving', waaronder levensomstandigheden in het algemeen, levensstijlen en kwaliteit van zorg. Verouderingsprocessen worden dus niet eenzijdig gereguleerd door

een biologische klok die gelijk loopt met leeftijden, zoals we ook in internationaal perspectief zien: in landen als Sierra Leone, Botswana of Zimbabwe ligt de levensverwachting nog steeds op niveaus die voor de westerse landen gebruikelijk waren in de 19e eeuw. Degenen die officieel, op grond van de wettelijke bepalingen, de ouderdom binnentreden, vertonen meer onderlinge verschillen: verouderingsprocessen gaan veel minder gelijk op met leeftijd.

>>> Overal waar de besteding van verplicht of vrijwillig afgedragen gelden verloopt via bureaucratische systemen, steken irritatie en wantrouwen jegens strijkstokken, gouden bonussen en topinkomens gemakkelijk de kop op <<<

Er bestaan in Nederland grote verschillen in (gezonde) levensverwachting: het aantal jaren dat doorgebracht wordt zonder chronische kwalen. Volgens het CBS-rapport *Gezondheid en Zorg in Cijfers (2008)* kunnen Nederlanders met alleen een lagere school iets meer dan 50 gezonde levensjaren tegemoet zien; hoger opgeleiden daarentegen 69 jaren. De gezonde levensverwachting van hoger opgeleide 65-jarige mannen is bijna 13 jaar, voor lager opgeleide 65-jarige mannen iets meer dan 7 jaar. Hier kan de solidariteit moeizaam worden omdat wetgeving die gericht is op de regulering van pensionering sterk leeftijdsgebonden is: er zijn nog steeds werknemers die te lang te zwaar (lichamelijk of geestelijk) werk hebben verricht en zich naar een AOW-datum slepen die niet alleen nog ver verwijderd is ("Hoe lang moet jij nog?"), maar ook nog eens later dreigt te worden omdat het met zoveel anderen inmiddels zoveel beter gaat. Voor wie graag werkt, maakt het niet veel uit of er nog een jaar of twee langer

gewerkt moet worden, maar voor degenen voor wie het werk al jaren te zwaar is, ligt dat anders.

De bovenkant van de verschillen wordt duidelijk uitgedragen in een snel groeiende commerciële anti-verouderingscultuur waarin geadverteerd wordt met gefaciliteerde, sportief gebruikte *pensionados* die dankzij hun riantie pensioenen ("Spaar ook bij ons!") zonnig overwinteren en wereldcruises maken. Het is een simpele voorstelling van het goede, 'zorgeloze' leven van degenen die 'succesvol ouder worden', zoals dat in de Amerikaanse gerontologie wel wordt genoemd. Alsof hun leven samenvalt met de reclamespots en zij zich geen zorgen kunnen maken over hun verdere leven ook al zijn ze redelijk gezond gebleven. Meestal beseffen ze maar al te goed dat het goede leven steeds breekbaarder wordt en dat ze plotseling ernstig ziek kunnen worden of hun partner moeten missen. Bovendien betalen de meeste ouderen die jaloezie wekken ook belasting en dragen ze daarmee bij aan de AOW. Er is in de houding of in de beeldvorming van ouderen echter ook vaak wel het een en ander dat irritatie wekt bij de werkenden, zoals de neiging om te doen alsof ze geen deel meer uitmaken van de samenleving en alleen nog maar consumeren. "We gaan alleen nog maar genieten..." Want: "Ik heb mijn hele leven hard gewerkt", alsof het ouder worden niet bij het leven hoort. Alsof intergenerationele solidariteit ophoudt wanneer iemand met pensioen is gegaan.

Ook al is de beeldvorming vaak eenzijdig-commercieel, toch roept de confrontatie met mensen die 70, 75, 80 zijn geworden, nog behoorlijk gezond en fit zijn en al jaren alle tijd en voldoende inkomen hebben om 'van het leven te genieten' vragen op die een ontmoeting met chronisch invaliden of dementerenden niet oproept: Wanneer ben ik aan de beurt voor het goede leven? Houd ik mijn baan? Behoud ik mijn inkomen? Zal dit voor mij ooit haalbaar zijn gezien de uitholling van de pensioenen? En vervolgens: Moet ik betalen voor de AOW van al die joggende gebruikte ouderen die net terug zijn van hun overwintering, terwijl ik niet eens weet of ik dit ooit wel zal beleven en of er dan nog wel genoeg over is voor mij?

Veranderend draagvlak: meer ouderen - minder werkenden.

Intergenerationele solidariteit is het gemakkelijkst vol te houden wanneer de bevolking enigszins constant

blijft. De solidariteit van werkenden kan moeizamer worden doordat niet alleen veel meer mensen langer leven maar ook omdat er minder kinderen worden geboren zodat het draagvlak van het productieve deel van de bevolking kleiner wordt: vergrijzing door ontgroening. Met het oog op de omvang van de wereldbevolking lijkt het echter niet onverstandig dat verschillende generaties na elkaar kleiner worden. Dit geeft op de 'korte' termijn wel wat problemen, maar die vallen in Nederland nogal mee, vergeleken met landen als Italië, Duitsland of Finland. Terwijl in Nederland het percentage van de bevolking dat ouder is dan 65 jaar zich momenteel rond de 14 beweegt en in 2025 zal aangroeien tot 21, ligt dit in Duitsland nu al rond de 18 (Italië 20), terwijl het in 2025 zal stijgen naar 24 (Italië 25). Bovendien financieren we in Nederland alleen de AOW uit heffingen op de inkomens van werkenden (en uit belastingen), terwijl de overige pensioenen uit kapitaaldekking worden bekostigd. Een en ander laat zien dat demografische ontwikkelingen niet van doorslaggevende betekenis zijn bij de lasten van de intergenerationele solidariteit; het gaat ook om zaken als productiviteit of stijgende kosten van (gezondheids)zorg.

Veranderende samenleving - veranderende solidariteit.

Een andere soort problematiek die de solidariteit met niet-meer werkenden kan bemoeilijken, vloeit voort uit de systemische (re)organisatie van de samenleving, inclusief de levensloop en de intergenerationele solidariteit. In laatmoderne samenlevingen als de Nederlandse wordt de menselijke levensloop inmiddels omgeven en gedomineerd door allerlei instanties, instituties en regelgeving: dit begint met de prenatale zorg, kraambed, zuigelingen-zorg, kinderopvang, peuter- en kleuterklasjes, gevolgd door een gedifferentieerd systeem van scholing en opleiding, arbeidsbemiddeling, arbeidsmarkt, loopbaanbegeleiding, voorbereiding op het pensioen, pensionering, (commerciële) activering, verzorging en verpleging van ouderen en eindigt met uitvaartondernemingen. Al deze activiteiten vormen mede de samenleving en worden in zekere zin ook door haar gedragen. Ze impliceren dus ook voortdurend discussies over hoe een en ander vorm dient te krijgen. Dit laatste heeft in laatmoderne samenlevingen typisch de vorm van een confrontatie tussen een individu (als klant, cliënt of burger) en bureaucratisch

georganiseerde systemen die het individu van begin tot einde van de levensloop alleen kent als nummer (postcode, klantnummer, bankrekeningnummer, BSN). Door een - helaas evenzeer typisch - gebrek aan beleefdheid, aandacht en flexibiliteit genereren deze confrontaties een belangrijk potentieel aan irritatie en woede over al die systemen en instanties die niet alleen bedoeld zijn om dezelfde individuen van dienst te zijn maar ook door hen 'gezaamenlijk' worden bekostigd (als klant, cliënt of belastingbetaler).

>>> Voor wie graag werkt, maakt het niet veel uit of er nog een jaar of twee langer gewerkt moet worden, maar voor degenen voor wie het werk al jaren te zwaar is, ligt dat anders <<<

Die moeizame verhouding tussen de leefwerelden waarin we elkaar als personen kennen, aanspreken en vertrouwen enerzijds en bureaucratisch georganiseerde systemen anderzijds beroert ook de collectieve vormen van solidariteit; ze komt onder druk te staan wanneer mensen zich niet meer kunnen identificeren met 'hun' samenleving. Overal waar de besteding van verplicht of vrijwillig afgedragen gelden verloopt via bureaucratische systemen en zich dus onttrekt aan de directe waarneming, steken irritatie en wantrouwen jegens strijdstokken, gouden bonussen en topinkomens gemakkelijk de kop op. Het valt moeilijk om daarin steeds de eigen samenleving te blijven herkennen en dat wordt nog moeilijker als de indruk gaat ontstaan dat de samenleving niet meer garant staat voor de continuïteit van ons bestaan in de toekomst maar deze zelfs bedreigt. Wanneer belangrijke systemen die door hun stabilisering planning over een lange termijn mogelijk zouden moeten maken deze

juist volledig ontregelen. Wanneer hier competent, daadkrachtig en integer leiderschap ontbreekt worden individuen als het ware uit het verband van de samenleving op zich zelf teruggeworpen, wat funest is voor de collectief georganiseerde intergenerationele solidariteit. In de kredietcrisis is meer verdampt dan miljarden: het is uitgelopen een crisis van vertrouwen (de Latijnse uitdrukking 'creditum' betekende dan ook: het toevertrouwde).

Perspectief

Voor het perspectief op ouder worden betekent dit dat een meer persoonlijke existentiële onzekerheid ten aanzien van de toekomst wordt belast met allerlei andere zorgen, bijvoorbeeld over inkomen, kwaliteit van zorg, onderlinge relaties en de gevoelstemperatuur van de samenleving. De solidariteit tussen werkenden en niet-meer werkenden kan moei-

**>>> In de kredietcrisis is
meer verdampt dan miljarden:
het is uitgelopen een crisis
van vertrouwen <<<**

zaam worden door financiële en politieke chaos maar ze moet ook gedragen en gevoed worden door een bredere intergenerationele solidariteit. Doordat ze te weinig aangepast zijn aan nieuwe ontwikkelingen hebben de Europese pensioenvoorzieningen een keerzijde die zichtbaar wordt in een isolement van ouderen louter op grond van hun leeftijd. De sociale verhoudingen in de VS vormen voor Nederland in veel opzichten een afschrikwekkend voorbeeld, maar de afwezigheid van gedwongen pensionering maakt het mogelijk dat mijn meest inspirerende collega's aldaar zeventigers en tachtigers zijn. Terwijl normaliter de werkkring van wetenschappers in Europa kort na hun 60e levensjaar wordt beëindigd, spelen deze oudere wetenschappers een eminente rol in de begeleiding en verdere vorming van hun jonge collega's.

Participatie van ouderen aan de samenleving omvat de behartiging van hun specifieke belangen maar ook het doorbreken van hun leeftijdsgebonden isolement en het deelnemen aan activiteiten, verenigingen of instituties waar verschillende generaties elkaar kunnen ontmoeten en die ook daarom een belangrijke rol spelen in een samenleving (zoals bibliotheken, koren, politieke partijen, wijkcentra, levensbeschouwelijke instituties etc.). In al die situaties is het van belang om zichtbaar te blijven, naar vermogen mee te blijven doen en het woord te blijven nemen. Soms zal het mogelijk zijn om vanuit een bredere of diepere levenservaring iets in te brengen dat op de een of andere manier, eventueel met vertraging, toch aankomt en van belang blijkt te zijn. Ook al gaat een hogere leeftijd zeker niet als vanzelf samen met wijsheid en kunnen ouderen in technologisch opzicht zelfs snel achterop raken, modieuze gadgets en veel digitale vrienden leiden nog niet tot een goed leven. Vele belangrijke vragen zijn van alle tijden en het valt niet van te voren uit te sluiten dat een ouder iemand daar iets verstandigs over kan zeggen als hij of zij zichzelf nog serieus neemt. Ouder worden gaat in die zin niet 'vanzelf', zoals men wel zegt, maar vraagt om levenskunst. Er is dringend behoefte aan een ondersteunende en inspirerende cultuur van ouder worden die zelf ook intergenerationeel betrokken is en over leeftijdsgrenzen reikt. (Zie ook: <http://www.janbaars.nl/080315-lezing-hovo.php>).

- *Jan Baars is als bijzonder hoogleraar verbonden aan de Universiteit voor Humanistiek; hij doceert tevens filosofie van de mens- en maatschappijwetenschappen aan de Universiteit van Tilburg. Hij houdt zich al meer dan 25 jaar bezig met gerontologisch onderzoek en publiceerde daarover vele artikelen en boeken waaronder *Aging, Globalization and Inequality* (2005), *Aging and Time* (2006), *Het Nieuwe Ouder Worden* (2006) en, met Joep Dohmen *De Kunst van het Ouder Worden. De Grote Filosofen over de Ouderdom* (2010).*

Pensioenakkoord: mooi maar onvolledig - en met een fatale weeffout

Prof. Sweder van Wijnbergen

Het STAR-pensioenakkoord¹⁾ bevat veel winstpunten die essentieel zijn in een wereld met meer onzekerheid en voort-schrijdende vergrijzing. Helaas worden die pluspunten overschaduwed door een majeure ontwerpfout in het tweedepijlerdeel²⁾ van het akkoord, een fout die het hele systeem bedreigt door oneerlijke verdeling over generaties en extreem

destabiliserende prikkels tot het nemen van teveel risico. Ook het AOW-deel van het akkoord schiet tekort: iedereen behalve lage inkomens wordt beschermd tegen de inkomenseffecten van een hogere AOW-leeftijd: solidariteit de verkeerde kant op.

Wat is goed aan het akkoord?

Goed is het verhogen van de pensioenleeftijd. En de voorgestelde koppeling van pensioenleeftijd aan levensverwachting depolitiseert die beslissing en vergroot daarmee de kans dat het systeem niet weer misloopt als de levensverwachting verder stijgt. Ook goed is de grotere duidelijkheid over hoe schokken in financiële markten verdeeld worden. We kunnen schokken niet blijven doorgeven aan toekomstige generaties. En contributies³⁾ zijn een dalende fractie van het opgebouwde pensioenvermogen vanwege de vergrijzing, waarmee de rek eruit lijkt voor werkgeversgaranties. Het akkoord gaat ver door werkgeversbijdragen te bevriezen, maar dat er minder risico richting werkgevers geschoven kan worden naar mate de vergrijzing oprukt, is overduidelijk.

Ook goed is dat het akkoord Nederlanders zich ervan

bewust maakt dat het pensioen minder riant en bovendien riskanter is dan waar ze over dromen. Een ruime meerderheid verwacht, zonder enige realiteitszin, drie jaar voor de officiële pensioenleeftijd te kunnen stoppen met werken en dan zeker 70% van het laatstverdiende loon te krijgen. Die meerderheid moet uit deze dromen geholpen worden.

Verder moet duidelijk zijn dat het pensioen

onzeker is. Rentenieren is riskant, en moet dat ook zijn. Zonder beleggingen in aandelen zou de pensioenpremie grofweg moeten verdubbelen om op dezelfde pensioenuitkering uit te komen. Uitgangspunt van het akkoord is dat de te hoge nominale garanties in het huidige stelsel worden ingeruild voor reële maar meer onzekere ambities in een nieuw stelsel. Dat is realistischer en brengt de communicatie naar deelnemers dichter bij wat ze werkelijk kunnen verwachten.

>>> Het gaat om een verdelingsprobleem.

Hoe wordt het opgebouwde vermogen verdeeld over oud en jong <<<

Tweede-pijlerproblemen in het akkoord

Door het dalende aandeel van contributies (en stijgend aandeel van beleggingsinkomsten) in de tweede pijler worden we eigenlijk meer een soort onderlinge waarborgmaatschappij. Maar die moet, om te overleven, afspraken maken over eerlijk delen, en niet onevenredig veel lasten naar één groep schuiven. En daar gaat dit akkoord verschrikkelijk in de fout. Alle goede punten worden onderuit gehaald door een fatale weeffout in de beoordeling van de 'pensioengezondheid', die op twee criteria extreem onvoldoende scoort: eerlijkheid tussen

¹⁾ STAR = Stichting van de Arbeid

²⁾ Eerste pijler = het basispensioen (AOW); tweede pijler = het aanvullende pensioen (ons eigen PNO Media-pensioen dus)

³⁾ Contributie = de pensioenpremie die we met z'n allen (werkgevers en werknemers) betalen

generaties en bestuurbaarheid door het management.

Het introduceren van de 'verwachtings-waarde van beleggingsrendementen' betekent dat pensioenfondsen sneller uitbetalen in de vorm van indexatie. Mijn bezwaar tegen deze rekenmethode is niet een bezwaar tegen risico nemen bij beleggen. Het gaat om een *verdelingsprobleem*. Hoe wordt het opgebouwd vermogen verdeeld over oud en jong. Een hoge rekenrente schat de waarde van verplichtingen aan jongeren laag in waardoor meer uitgekeerd kan worden aan ouderen. Zo gaat een groter deel van de pot naar oud en dus een kleiner deel naar jong. Aangezien jongeren onder de oude, lagere rekenrente betaald hebben, wordt zo een flink deel van hun contributies zonder compensatie overgedragen naar oud. De bedragen zijn gigantisch: er moet circa 800 miljard euro over naar het nieuwe systeem: de greep in de kas ten nadele van jongeren kan onder het STARakkoord tot zo'n kleine honderd miljard oplopen. Dezelfde indexatie die naar ouderen in cash gaat ook aan jongeren beloven, lost dit probleem niet op. Papieren beloften zijn niets waard als de pot leeg is wanneer ze ingelost moeten worden. En dat is geen loos dreigement: het door de STAR voorgestelde systeem is in gebruik bij Amerikaanse (deel)staatspensioenfondsen, waarvan nu 65% verwacht wordt binnen vijftien jaar bankroet te zijn door dit

**>>> Papieren beloften
zijn niets waard als de
pot leeg is wanneer
ze ingelost moeten
worden <<<**

probleem. Op de pensioenfondsbesturen vertrouwen dat dit niet zal gebeuren, is gedragspsychologisch levensgevaarlijk. Hoe leg je als fonds A uit aan je deelnemers dat je niet indexeert als fonds B met dezelfde dekkingsgraad dat wel doet? Concurrentiedruk gaat op termijn ook goedbedoelende besturen dwingen tot onverantwoord gedrag. Alleen wette-

lijk afdwingen de lagere risicovrije rente bij het waarderen van verplichtingen te gebruiken kan desastreus lemminggedrag verhinderen.

De tweede tijdbom in deze waarderingsmethode is de oncontroleerbare prikkel tot meer risico nemen. Neem meer risico, krijg daarmee een hoger verwacht rendement en dan met de STAR-truc een lagere waarde van de verplichtingen en krijg zo een hoger eigen vermogen. Waarmee je om kunt draaien en dat hogere risico verdedigen, want je hebt toch meer eigen vermogen? Allemaal *smoke and mirrors*, maar iedere financiële gedragspsycholoog weet dat dit soort prikkels op termijn, hoe goed de intenties van het individu ook zijn, toch gevolgd gaan worden

Problemen met het AOW-deel van het akkoord

Het basisprobleem in het AOW-deel van het akkoord is de 0,6% compensatie voor iedereen, die vervolgens gefinancierd wordt door uitholling van de ouderenkorting. Hierdoor krijgt iedereen compensatie behalve lage inkomens. Niet mijn idee van sociaal beleid. Die 0,6% per jaar is bedoeld om na tien jaar toch iemand met 65 met pensioen te kunnen laten gaan met de koopkracht van nu op 65, ondanks de dan geplande sprong naar 66, omdat er ook met een korting van 6,5% per jaar de mogelijkheid geboden wordt eerder met pensioen te gaan. De compensatie en de korting vallen ruwweg tegen elkaar weg. En om het dan toch fiscaal rond te krijgen, wordt er zwaar gekort op de ouderenkorting, waarmee de last van fiscale haalbaarheid voornamelijk bij de lage inkomens gelegd wordt.

Het is onlogisch om 'iedereen' compensatie te geven voor de effecten van een hogere pensioenleeftijd, omdat je daarmee duidelijk het effect van die hogere leeftijd weer onderuit haalt. Dan kun je net zo goed niets doen, behalve dat dan de vergrijzingsproblematiek weer opdoemt: de halvering van de verhouding werkenden/gepensioneerden komt er echt aan. Iedereen compenseren betekent de facto dat je niets doet en daarmee de AOW op de lange duur opblaast. Weer worden dan de jongeren de dupe van te hoge uitkeringen aan de ouderen.

Een beter alternatief is alleen diegenen compenseren die zonder compensatie in maatschappelijk onverteerbare mate in moeilijkheden komen: geef alleen maar compen-

satie aan lagere inkomens, af te bouwen in lijn met de budgettaire kaders van Kamp/De Jager. Compensatie aan hoge inkomens is overbodig.

Later met pensioen betekent langer werken

Later met pensioen heeft alleen maar effect als er inderdaad langer gewerkt wordt. Maar de keuze voor doorwerken of niet wordt veel oudere werknemers onthouden omdat bij het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd automatisch ontslag volgt. Het gevolg: werknemers en werkgevers tellen af tot de officiële leeftijd. Hierdoor verzuimen ze te investeren in menselijk kapitaal en verzwakt de arbeidsmarkt positie van oudere werknemers. Een goed punt van het akkoord is dat ook binnen de AOW een spilleeftijd met daaromheen een 'keuzeinterval' geboden wordt: eerder (of later) dan de op te hogen spilleeftijd mag, maar met korting (dan wel aanvulling). Maar dan zou ook het automatische ontslag pas op de maximumleeftijd moeten plaatsvinden, en niet

>>> We kunnen schokken in financiële markten niet blijven doorgeven aan toekomstige generaties <<<

op de spilleeftijd.

Een ander voorstel volgt uit recent onderzoek dat lagere productiviteit van oudere werknemers vooral optreedt in IT-intensieve sectoren: daar verandert veel en dat geeft problemen. Werkgevers aarzelen begrijpelijkerwijs met bijscholing van ouderen, daar is de terugverdientijd nu eenmaal korter. De overheid zou kunnen helpen door fiscaal faciliteren van werkgerelateerde bijscholing. Geen vrijblijvende 'rugzakjes' om allerlei eigen ideeën te financieren: de werkgever moet het organiseren en expliciet koppelen aan de eigen werkomgeving.

Conclusies

Er zitten veel goede kanten aan dit akkoord, maar het schiet op een aantal punten serieus tekort. Het slechtste punt is de verkeerde oplossing voor de rekenrenteproblematiek. Die is zo extreem verkeerd dat die het hele systeem dreigt op te blazen. Deze weeffout - met prikkels die tientallen procenten pensioennadeel voor jongeren kunnen opleveren - moet uit het systeem: haal de angel uit het STARakkoord door de verplichting van risicoloze waardering die we nu hebben ook in het nieu-

we systeem te handhaven. Ook de perverse inkomensoverdracht van arm naar rijk, die volgt uit het AOW-deel van het akkoord, zou veranderd moeten worden, bijvoorbeeld door de ouderenkorting te handhaven maar de compensatie van 0,6% per jaar alleen aan lage inkomens te geven. En als derde punt zou de overheid bijscholing van oudere werknemers onder regie van werkgevers moeten stimuleren om hogere participatie in de arbeidsmarkt mogelijk te maken voor ouderen. Alleen met deze aanpassingen krijgt het Nederlandse pensioensysteem de kans op overleven die het verdient.

- *Prof. dr. S. van Wijnbergen is hoogleraar internationale economie Universiteit van Amsterdam, adviseur bedrijven voor mededingingszaken en privatiserings/liberaliseringskwesties in Nederland; adviseur van regeringen in Oost-Europa, het Midden-Oosten en Mexico. Oprichter Infomedics NV (2001-2007). Van 1997 tot 2000 secretaris-generaal Economische Zaken. Van 1993 tot 1997 professor aan de London School of Economics. Vanaf 1980 tot 1993 werkzaam bij de Wereldbank, Washington DC, laatstelijk als hoofdeconoom Oost-Europa. Meer dan 70 academische publicaties, voornamelijk op het gebied van internationale economie, finance en publieke financiën.*

De (financiële) solidariteit tussen werkenden en niet-meer werkenden

Graag ga ik in op de uitnodiging om mijn licht te laten schijnen over 'die moeilijke solidariteit tussen werkenden en niet-werkenden die onontkoombaar nodig is om welk fatsoenlijk pensioenstelsel dan ook overeind te houden'. Met name de toelichting van VGOMedia om 'zo objectieverbaar mogelijke relevante feiten en mogelijke argumenten' te berde te brengen. Ik zal dan ook overvloedig gebruik maken van voetnoten om de objectieverbaarheid te vergroten.

Drs. Martin Pikaart

Solidariteit is onlosmakelijk verbonden met onze samenleving. Veel van onze sociale zekerheid is doordeesemd van solidariteit, en dit geldt in het bijzonder voor pensioenen. Dit roept de vraag op wat we precies bedoelen met solidariteit.

Ik beperk me hier op verzoek van de organisatoren tot het onderwerp pensioen en geef wellicht ten overvloede eerst enige achtergrondinformatie.

De eerste pijler

Het Nederlandse pensioensysteem kent twee collectieve pijlers: het staatspensioen (de AOW) en het bedrijfspensioen. De eerste pijler wordt bekostigd via een omslagsysteem, terwijl voor de tweede een spaarpot is aangelegd - anno 2011 in de orde van grootte van 700 miljard euro.

De AOW bestaat (oorspronkelijk) van nature uit 100 % solidariteit: de werkenden betalen de premies, die direct toevloeien aan de gepensioneerden.

Het is duidelijk dat door vergrijzing en ontgroening de kosten van de AOW sterk toe zullen

nemen bij ongewijzigd beleid, hetzelfde geldt overigens voor de bedrijfspensioenen. Als gevolg van het maximeren van de AOW-premie in 1996 door het kabinet-Kok en de bijbehorende gedeeltelijke fiscalisering van de AOW is er een deel solidariteit van rijk naar arm bijgekomen: rijkere gepensioneerden betalen via de belasting deels mee aan de AOW-uitkeringen.

Anno 2011 bestaat de oudedagsvoorziening van een gepensioneerde gemiddeld genomen voor de helft uit een AOW-uitkering en voor de helft uit een uitkering van een pensioenfonds¹).

De tweede pijler

De tweede pijler krijgt vorm door verplichte afdracht van pensioenpremie bij een pensioenfonds en de opbouw van aanspraken die daar tegenover staat. Bij de opbouw van die aanspraken is eveneens gekozen voor solidariteit: jongeren betalen te veel voor de aanspraken die ze opbouwen terwijl ouderen te weinig betalen. Dit fenomeen heet doorsneepremie. Het Centraal Plan Bureau geeft het volgende voorbeeld²): een

gestileerde pensioenregeling met een doorsneepremie van 8,8%. De actuariële faire premie voor een 24-jarige bedraagt 1,1 % en voor een 64-jarige 17,2%. De doorsneepremie betekent dus de afdracht van 7,7% door de 24-jarige en de ontvangst van 8,4% door de 64-jarige.

De doorsneepremie behandelt als het ware iedere deelnemer alsof hij een gemiddelde deelnemer is. Hierdoor stijgt de premie automatisch bij vergrijzing en ontgroening.

De premies worden belegd door het pensioenfonds, dat ook de uitkeringen uitbetaalt. De waarde van de spaarpot kan flink fluctueren door de volatiliteit van de

>>> Anno 2011 bestaat de oudedagsvoorziening van een gepensioneerde gemiddeld genomen voor de helft uit een AOW-uitkering en voor de helft uit een uitkering van een pensioenfonds <<<

beurzen. Ook de waarde van de verplichtingen kan flink fluctueren door de beweeglijkheid van de langetermijn-rente waarmee die verplichtingen berekend worden.

De indexatie

Elk pensioenfonds heeft de ambitie de uitkering waardevast te houden. Dat wil zeggen dat de uitkeringen opgehoogd worden om de inflatie ongedaan te maken. Hierin ligt als het ware de morele bestaansgrond van pensioenfondsen. Diverse pensioenfondsen ambiëren zelfs de uitkeringen welvaartsvast te houden, dat wil zeggen niet alleen te verhogen met de inflatie, maar zelfs met - doorgaans hogere - stijging van de Cao-lonen. Gepensioneerdenorganisaties als de NVOG en de CSO vinden dat de uitkeringen zelfs verhoogd moeten worden met de - nog hogere - stijging van de inkomens³⁾, dus niet alleen de Cao-lonen maar inclusief de individuele verhogingen.

Vaak is voor deze indexatie niet betaald. De premies bevatten namelijk meestal geen component voor de indexatie, die dus uit de overrendementen gehaald moet worden. In de jaren tachtig en negentig ging dat prima, met rendementen op de beurzen die een extreme statistische uitschieter vormen in driehonderd jaar aandelenhandel. De vooruitzichten voor de komende decennia zijn echter een stuk somberder, met de staatsschulden, de vertrouwenscrisis, de eurocrisis en wie weet welke andere crises nog. "Wie indexering financiert uit overrendementen, koopt een kat in de zak", volgens actuaris Roland van Gaalen⁴⁾.

Indien de indexatie uit de premie gehaald moest worden, zou de premie met circa 30% verhoogd moeten worden⁵⁾. Niet alleen nu, ook alle jaren in het verleden.

De situatie anno 2011: tekorten en versoberingen

Een kind begrijpt dat je in de problemen komt als je langdurig meer uitkeert dan je in kas hebt. Ondanks frequente, tijdige en herhaalde waarschuwingen van deskundigen zijn vakbonden en pensioenfondsen doorgaan met het beloven van hoge en geïndexeerde uitkeringen. Als er al over nagedacht werd, zat men er faliekant naast, zoals blijkt uit de woorden van de huidige PNO Media-directeur Leo Witkamp⁶⁾, die meende dat 'de premies verlaagd kunnen worden als de vergrijzing

toeslaat'. De situatie nu is dat we een spaarpot hebben die sowieso te klein is voor de ambitie van geïndexeerde uitkeringen. Het tekort is in de orde van grootte van 250 miljard euro⁷⁾, en is daarmee aanzienlijk groter dan de 210 miljard euro staatshulp die Griekenland de afgelopen twee jaar heeft ontvangen.

Maar ook voor het uitkeren van de nominale (=niet-geïndexeerde) uitkeringen zijn de spaarpotten maar nauwelijks toereikend. Dat is ook logisch aangezien de afgelopen decennia vrijwel volledig geïndexeerd is bij een ontoereikende premie. Degenen die de risico's dragen zijn de jongere generaties. Niet alleen is hun belofte al sterk versoberd door de overgang op middelloon⁸⁾, waarmee hun vooruitzichten volgens toenmalige directeur (nu president) Klaas Knot van De Nederlandsche Bank niet langer 70% van het loon bedragen maar wegzakken

>>> In de jaren tachtig en negentig ging het prima, met rendementen op de beurzen die een extreme statistische uitschieter vormen in 300 jaar aandelenhandel <<<

naar gemiddeld 55%. Hierbij moet u bedenken dat de helft van die huidige 70% AOW is! Dus de teruggang in pensioenuitkering gaat van 35% naar 20%, bijna een halvering! Overigens is de teruggang nog veel groter, aangezien de gemiddelde uitkering op dit moment flink boven die 70% ligt: volgens de OESO⁹⁾ op 85%.

Ook is het maar sterk de vraag of zelfs die uitgekleden belofte nog wel nagekomen kan worden. Hoogleraar Theo Kocken heeft berekend dat vergrijpsde pensioenfondsen - en dat zijn ze bijna allemaal - grote kans lopen binnen twintig jaar geheel leeg te zijn¹⁰⁾. Uw pensioenfonds vertelt u dat niet, omdat het rekent met onrealistisch hoge rendementsaannamen waardoor de problemen op termijn verdampen. Helaas spant PNO Media hierbij de kroon,

met rendementsaannamen oplopend van 6,4 tot 9% in de periode tot 2023¹¹⁾ .

Het pensioenakkoord

Kortom, we verkeren in een situatie waarin vakbonden en pensioenfondsen veel te veel beloofd hebben en veel te weinig premie hebben geïnd. Nu zijn er enorme tekorten en moet er pijn verdeeld worden. In het huidige systeem komen jongeren er bekaaid af. Zelfs de FNV, een van de partijen verantwoordelijk

>>> Een kind begrijpt dat je in de problemen komt als je langdurig meer uitkeert dan je in kas hebt <<<

voor de huidige malaise, heeft bij monde van bestuurslid Peter Gortzak, toegegeven dat de jongeren in het huidige systeem slecht af zijn¹²⁾.

Het recent gesloten Pensioenakkoord gaat ervan uit dat er meer geïndexeerd gaat worden¹³⁾. Hoe kan dat? Daar is maar een antwoord op: door frauduleuze boekhouding. Vakbonden en werkgeversorganisaties hebben afgesproken dat ze de verplichtingen op een andere manier gaan berekenen zodat ze eerder kunnen indexeren. De gevolgen hiervan zijn, logischerwijze, een enorme extra overdracht van jong naar oud¹⁴⁾, die op kan lopen tot 100 miljard euro¹⁵⁾.

De waarde van solidariteit

De theoretische waarde van de solidariteit wordt door het CPB¹⁶⁾ berekend op maximaal 8% (van de te betalen premie). De nadelen ervan lopen voor jongeren in de tientallen procenten en bij invoering van het pensioenakkoord naderen ze de 100 %: dan is er over 20, 30 jaar geen euro meer over.

Hoe vreselijk is dit alles?

Met deze als vraag geformuleerde harte-kreet van heer in ruste Ollie B. Bommel sluit ik

af. Hoe erg is het als jongeren tientallen procenten inleveren ten opzichte van gepensioneerden? Laat ik de vraag omdraaien: hoe erg vinden gepensioneerden het als ze zelf iets inleveren?

Ik citeer hiertoe uit een recent bericht¹⁷⁾ van ouderenorganisatie CSO (waarvan VGOMedia indirect lid is). CSO is 'teleurgesteld' dat de koopkracht van ouderen er 0,75% op achteruit gaat terwijl de gemiddelde achteruitgang slechts 0,25% is. CSO meldt deze 'oneerlijke lastenverdeling ongedaan te willen maken'. Hoe zou CSO reageren indien zijn achterban tientallen procenten erop achteruitgaat?

Conclusie

De solidariteit in het pensioenstelsel is volledig overbelast. De verschillen tussen de bevoorrechte en benadeelde generaties zijn enorm.

• *Martin Pikaart (1968) begeeft zich sinds een jaar of tien op het terrein van arbeidsverhoudingen en alles wat daarmee samenhangt, met name op het gebied van pensioenen en van innovatie. Hierbij speelt zijn achtergrond als wiskundig researcher een belangrijke rol. Na zijn studie en promotie in Utrecht met tussenstop in Parijs werkte hij in de academia en in researchinstellingen. De kritische blik die nodig is in deze setting heeft onder meer geresulteerd in het boek De pensioenmythe.*

¹⁾ www.cbs.nl, 16 februari 2011.

²⁾ "Naar een schokbestendig pensioenstelsel", CPB, nr. 67, oktober 2004, p. 53.

³⁾ http://www.site-supply.nl/cso/werkterreinen/linkomen_pensioen/koopkracht

⁴⁾ Indexatie uit overrendement: de kat in de zak, R. van Gaalen, De Actuaris, sept. '08.

⁵⁾ Een sterke tweede pijler, (rapport Goudswaard), p.3

⁶⁾ 'Pensioenpremie kan fors lager door vergrijzing', De Volkskrant, 20-11-1997.

⁷⁾ <http://basjacobs.wordpress.com/2011/06/11/pensioenakkoord-sociale-partners-verzaken-maatschappelijke-verantwoordelijkheid/>

⁸⁾ Martin Pikaart, De pensioenmythe, p. 130.

⁹⁾ Oeso, Pensions at a glance, 2009.

¹⁰⁾ Theo Kocken, Aandacht voor uitkeringsfase, IPN oktober/november 2010.

¹¹⁾ Pensioenspecial 2009, PNO Media.

¹²⁾ Peter Gortzak, Cees Oudshoorn, Juist huidige stelsel slecht voor jeugd, NRC 30-6-11.

¹³⁾ Uitwerkingsmemorandum Pensioenakkoord, 9 juni 2011, p. 20.

¹⁴⁾ Theo Kocken, De impact van een niet-risicovrije disconteringsvoet op de verdeling van een collectief vermogen tussen generaties, Working paper, 18 juni 2011.

¹⁵⁾ Theo Kocken, Sweder van Wijnbergen, Fatale fout in pensioenakkoord, FD 29-7-11.

¹⁶⁾ "Naar een schokbestendig pensioenstelsel", CPB, nr. 67, oktober 2004

¹⁷⁾ Persbericht CSO 21-9-2010, 'Oudste schouders dragen de zwaarste lasten'.